ئاخ! لە فایەق بێکەسەوە تا سەر جەلال تاڵەبانی ... کارا فاتیح

نەوشیروان مستەفا لە یەکێك لە نووسینەکانیدا دەڵێت: (لەو سەردەمەدا کە ئەمە بە دڵی شکاو و دەروونی بریندارەوە باسی ئەوەمان ئەکرد، چۆن هەوڵی ئازادکردنی هەڵەبجە، بوو بە کارەساتێکی ئینسانی، ئاغای تاڵەبانی بە هیچ سڵەمینەوەیەك ئەیوت: کیمیابارانی هەڵەبجە مەسەلەی کوردی بردە ناو مەیدانی نێودەوڵەتییەوە… ئاخ! بۆ دوو سێ هەڵەبجەی تر.)
بێگومان (ئاخ! بۆ دوو سێ هەڵەبجەی تر!) خۆزگەخواستنە بە ڕوودانی کارەساتێکی تر لە شێوەی کیمیاییبارانی هەڵەبجە، ئەمەیش لەو بڕوایەوە بوە کە بە هۆی کیمیاییبارانی هەڵەبجەوە، کێشەی کورد بە دونیا ناسراوە و ئەمیش وەك نوێنەری ئەم کێشەیە دەناسرێت و مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت و حسابی بۆ دەکرێت.
لە لایەکی ترەوە و لە سەردەمێکی تردا، گۆرانی شاعیر کاتێك قەسیدەیەك بە مەرگی هیوای کوڕی دەنووسێت و ئەم قەسیدەیە پیشانی فایەق بێکەسی شاعیر دەدات، بێکەس هەندەی بە لاوە جوان دەبێت و دەکەوێتە ژێر کاریگەریی ئەو شیعرەوە، کە دەمودەست و بە سڵەمینەوە بە گۆران دەڵێت، خۆزگە کوڕەکەی تریشت دەمرد تا قەسیدەیەکی تری ئاوا جوان و نایاب بنووسیت.
ئەم دیدەی تاڵەبانی و بێکەس، بە جیاوازیی سیاقی هەر دووکیان و بە جیاوازیی قوربانییەکانی، دوو دیدی نزیك یەك و تەنانەت لە جەوهەردا کۆپیی یەکترن، ئەو لە سیاسەتدا دەیەوێت کاراکتەری سیاسیی خۆی بە هۆی کیمیاییبارانی هەڵەبجە بەهێز بکات و لە هاوکێشە سیاسییەکانی پەیوەست بە کورد ڕۆڵی هەبێت یان بخوێنرێتەوە، ئەوی تریشیان لە ئەدەبدا دەیەوێت کاریگەریی مەرگی ڕۆڵەکەی بکاتە هەوێنی شیعری غەمگین و کاریگەر و توانایی و لێهاتوویی خۆی لە شیعردا بسەلمێنێت و خوێنەرانی بە هەست و وێنەی شیعری و دەربڕینەکانی سەرسام و داگیر بکات.

ئەم دوو دیدە لە سیاسەت و لە ئەدەبدا، لە ڕواڵەتدا کەمێك جیاواز دەردەکەون، بەڵام لە ناوەڕۆکدا نزیکن لە یەکەوە، لێرەدا خاڵە لەیەکچووەکان دیاری دەکەین، ئەو خاڵانەیش کە وەك جیاوازیی دەردەکەون هەر دەخەینە بەرچاو و پیشانی دەدەین کە ئەوانیش

سەرەنجام دەچنەوە سەر یەك كۆتایی:

١- بەزەیی: سیاسەتمەدار لە كاتی كاركردن لە پرسە تراژیدییەكان و تاوانە گەورەكاندا لە سەر ئاستی دەرەوە بە ڕاكێشانی سۆز و بەزەیی ئەوانی تر كار دەكات، بەمەیش تاوان لە كارێكی سیاسییەوە بۆ مرۆیی دەگۆڕێن، زۆر جار بە ناوی كاری مرۆیی و خێرخوازی و گۆڕینی پرسی قوربانییان بۆ بابەتی داواكاریی ڕزگاركردن و ژیانی شایستە، پرسی تاوان و كۆمەڵكوژی لە سیاسەت دەخرێت، لە سیاسەتخستنی هەر شتێك خۆی لە خۆیدا سیاسەتێكی ئەو سیاسییانەیە كە خۆیان لە بەرپرسیارێتیی دەدزنەوە و ئەستۆی خۆیان لە هەموو گوناه و تاوانێك پاك دەكەنەوە و پرسەكە بۆ لاڕێدا دەبەن و هەندێ جاریش بازرگانیی پێوە دەكەن و دۆخێك دروست دەكەن، كە كەس ئارەزوو و ئومێدی بە كاركردن نەبێت تێیدا.
ئەدیبیش لە بەردەم كارەساتە شەخسییەكانیدا كە ئامانجی بە پلەی یەكەم جوڵاندنی هەستوسۆز و، دروستكردنی بەزەیی بوو لای ئەوانی تر، ئیتر ئەم كارە بە كەوتنی ڕۆڵی فیكر و هۆشیاری تەواو دەبێت، شكستی عەقڵ لە بەردەم سۆزدا لە پێناو زۆرترین كاریگەری و مسۆگەركردنی زۆرترین ڕێژەی وەرگردایە.

٢- هێشتنەوەی ئازار: كاركردنی سیاسەتمەداری لە سەر كارەسات و كۆمەڵكوژی و تراژیدیاكان، هەمیشە بە هێشتنەوەی ئەو زامانەی ڕووداوەكان و ناسۆری كارەساتەكانە تا بە هەمیشە و بە مەودایەكی دوور، ئامانجە تایبەتەكانیان بەم هۆیەوە وەك خۆی بمێنێتەوە، ئەم سیاسەتەیش بە ئاراستەی چەقین و خولانەوە و كۆتایی نەهاتنی كارەساتەكان كار دەكات و باكی بە كولانەوەی هەمیشەیی زامەكان و ساڕێژنەكردنیان نییە، هەر بۆیە دەبینین پاش تێپەڕبوونی زیاتر لە سی ساڵ، هێشتا كورد بە تایبەت ناوچە كارەساتبارەكانی ئەنفال و هەڵەبجە و كۆمەڵكوژییەكانی تر، دۆخ و كاریگەرییەكانی ئەو كارەساتانەیان تێنەپەڕاندوە و بەو برینانەوە دەژین، ئەدیب و شاعیری كوردیش بەو شیوەن و ماتەمەی بۆ ڕۆیی دەكات، نیازی هەیە بە هەمیشە بە خوێندنەوەی بەرهەمە ئەدەبییەكەی، دۆخی پرسەداری و ماتەمینیی تازە ببێتەوە و كۆتایی نەیەت، ئەو جۆرە سیاسەتە بە ئاراستەی باشتركردنی ژیانی قوربانییانی زیندوو و نەوەی كەسوكاریان نەبووە و بە ئاستەم هەلومەرجی ژیانیانی لە ترس و چاوەڕوانی و كێشەی دەروونی و یاسایی و ئابووری گۆڕیوە، ئەو جۆرە نیگا ئەدەبییەش، دید و هۆشیاریی مرۆڤی بە مەرگ و شیوەن و لەدەستدانی ئازیزێك نەگۆڕیوە، لە بریی پرسیار و گومان لە ژیان و

مردن، هەستی خەخواردنەوە و گۆشەگیریی بەهێز کردوە.

٣- تووڕەیی: هەندێ جار سیاسەتمەدار و خەڵکی تریش لە بەرانبەر کارەسات و ئەو ڕووداوانەی وەك زوڵم و تاوانی گەورە دەردەکەون، جۆرێك پەرچەکرداری خێرا لە وێنەی تووڕەیی دەنوێنن، بە هەمان شێوە لە ڕووداوی مەرگ و لەدەستدانی ئازیزێك، ماتەمگێڕ و کەستکەوتوو لە ناو شیوەندا، هەستی تووڕەیی پەنگی خواردوەتەوە و بە گریان و لاڵانەوە دەری دەبڕێت، بۆ سیاسەتمەدار، تووڕەیی سیاسەتێکی کاتی و تێپەڕ و زووهەڵچوو دەخوڵقێنێت، تەنها کینە لە ئاست ئەوانی تر و ڕق پیشان دەدات، نەك کارکردن بۆ پرسەکە و ڕووبەڕووبوونەوەی تاوان و کارەساتەکە، تووڕەیی لە سیاسەتدا، واتە بیرنەکردنەوە و قووڵا کار نەکردن لە ناو پرسەکەدا، کە سەرئەنجام بە ماوەیەکی زۆر وەك خۆی یان خراپتر لە دۆخی خۆی دەیهێڵێتەوە، بە هەمان شێوە تووڕەیی بۆ ئەدیبێك لە ئاست مەرگ و لەدەستداندا، واتە بیرنەکردنەوە لە مەرگ و نزیکنەبوونەوە لە پرسیاری فەلسەفی و ئۆنتۆلۆژی.

٤- دیدی میتافیزیکی و عیرفانی: سیاسەتی کوردی لە ئاشت تراژیدیاکانیدا، جۆرە سیاسەتێك بوە، کە ڕەنگە بشێت (گەر ناونانەکە هەڵە نەبێت) بە سیاسەتێکی عیرفانی و میتافیزیکی ناوی ببەین، بەردەوام خۆی بە مەزڵووم زانیوە، بە بێکەس و بێپشتوپەنا و غەدرلێکراو خۆی ناساندوە، هەر چاری نەبووبێت، پەنا یەکی لە وێنەی خودا و چیاکان یان دەستی وەهمی دۆزیوەتەوە، زۆرینەی ئەدیب و شاعیرانی کوردیش، میتافیزیکی و عیرفانییانە لە مەرگ و شیوەن و کارەساتەکان دەڕوانن، بەزۆریی گلەیی لە چارەنووسی خۆیان دەکەن و فرمێسك بە واقیعی حاڵە هەڵدەڕێژن، سکاڵا لە گەردوون دەکەن، هاوار دەبەن و دەستی نزا هەڵدەبڕن، هەندێك جار گلەیی و ڕاز بە خودا بەیان دەکەن، خاوەنی ئەم ڕوانینە بە مەرگ و شیوەن، هەمیشە بریندارە و لە گیانەلڵادایە، دوا جار بە ڕاژەنینی ئازارەکانی و جوانکردنی برینەکانی و چیرۆکی وەهمی، بە شێوەیەکی ساختە دەیەوێت زامەکانی خۆی ساڕێژ بکات.
سیمای ئەم ئەدەبە سیمایەکی عیرفانییە، بۆیە بەردەوام لە ئاست تراژیدیا و تەنانەت زۆر کێشە و ئازاری بچوکی تایبەتیشدا سیفەتی تاك و بێکەسی دەدات بە خۆی و لەم ڕێیەوە تایبەتمەندی و تاکێتیی خودامان بیر دەخاتەوە.

٥- مۆنۆلۆج و دایەلۆگ: زمانی شیعری شاعیری کورد لە دۆخی گوزارشتکردن لە مەرگدا بە سەر خۆیدا دادەخرێت، ئەوەی قسە دەکات خۆی دەدوێنێت، واقیعی حاڵی خۆی دەردەخات، ئەمەیش تەنها مۆنۆلۆجە

و لە سەر ئەو بنەمایە دادەڕژراوە، کە بریتییە لە شکست و کەوتنی وجودی و سیاسی و ڕۆحی، ئەم بنەمایە پانتاییەکی زۆری مێژووی گرتوە، مەنەلۆجی شاعیر و ئەدیبی کورد تەعبیر بوە لە شکست و ئەرکی گێڕینی واقیع نەبینیوە، سیاسەتمەداری کوردیش لە کاتی سیاسەتکردن بە کارەسات و تراژیدیاکانەوە، دایەلۆگی لەگەڵ دەرەوە بە هەمان سیفەتی ئەو مەنەلۆجە بوە، بەڵام سیاسەتمەدار هاواری بۆ خۆی گێڕاوەتەوە، لە سەر هەمان پایەی شکست و کەوتن لە بەرانبەر دەرەوەدا ڕاوەستاوە، تەنها خۆی بانگەوازی خۆی بیستوەتەوە و هەوڵی دایەلۆگی سیاسەتمەدار لەگەڵ دەرەوە لەم ئاستەدا هەر بە وێنە یان نزیك لە مەنەلۆجی شاعیر بوە و کاریگەرییەکی ئەوتۆی نەبوە بۆ کەمکردنەوەی کاریگەرییە مرۆییەکانی تراژیدیاکان.

٦- بەسروشتیکردنی تراژیدیا: سیاسەتمەداری کورد هەوڵی ڕازاندنەوەی تراژیدیاکانی کوردی داوە، خۆی وەك مەزڵومێکی تەواو نیشان داوە، بەردەوام جەختی لە زۆریی ژمارەی قوربانییەکان و ژمارەی ئاوارە و شاری خاپوور و گوندی وێران کردوەتەوە، کاتێك هیچی ئەوتۆی لە سیاسەتەکانی نەچنیوەتەوە و نەیتوانیوە ئەم پەیامە بگەیەنێت، چارەنووسی کوردی وەك قەدەر زانیوە، شاعیر و ئەدیبی کوردیش وەك بەرهەمهێنەری ئیستاتیکا پێی وایە بە فۆرم و ڕیتم و خەیاڵ و وێنەی شیعرییەوە بەرگری لە جوانی دەکات، شیعرەکەی بریتییە لە ناسکی و دڵڕفێنی و هەستبزوێنی، بەڵام کە بەم هەست و میکانیزمە باس لە تراژیدیا و ڕووداوە ناخۆش و دڵتەزێنەکان دەکات، بە هۆشیاری و فیکرێکی قووڵ تەنها بیری لای جوانییە، بە دەرەنجامێکی تەواو پێچەوانە گەیشتوە، چونکە تراژیدیا و ڕووداوە ناخۆش و دڵتەزێنەکان، لە ڕووداوی مێژووییەوە دەکرێن بە ڕووداوی سروشتی، لە تراژیدیاوە دەکرێن بە کارەسات و لە زوڵمێکی سیاسی و دەستدرێژی بە سەر مافی مرۆڤەوە دەکرێن بە ڕووداوگەلێك کە لە چارەنووسی ئەو خەڵکانەی تووشی بوون نووسراوە، هەموو ئەوانەیش بەوە دەکرێن کە شاعیر لە ناو وەسفێکی درێژ و سەرنجڕاکێش و وشەی هەستبزوێن و کاریگەردا، ئەو ڕووداوانە جوان دەکات و کاراکتەر و بەرپرسانیشی دەکاتە پاڵەوان.

ئەم جۆرە شیوەن و تەعبیرکردنە لە تراژیدیا، شێوەیەکی عیرفانیی هەیە و هەوڵە و تەقەلایە بۆ جوانکردنی ئازار و مەینەتی کە بە سەر مرۆڤ دێت، وشەی وەسفی و وێنەی شیعری و دەستەواژەی هونەری کۆششێکی زۆر دەکەن، تا شین و ئازاری مرۆڤ بە هەمان مرۆڤ خۆی بکەنە بابەتی چێژ و لاواندنەوە، هەموو شتێك دەکەن تا مرۆڤ بە سەر خۆیدا دابخەن و بە دەست خەم و ئازارەکانییەوە بەردەوام و هەموو کات بتلێتەوە و

چێژ لە خەم و فوغان ببینێت، ئەمەیش کارەسات لە ڕووداوەکی مێژوییەوە هەڵدەکەنێت و مۆرکێکی سروشتیی پێ دەدات.

٧- ئازار و خەم: شاعیر و ئەدیبیی کورد بە خەم و دڵتەنگی گوزارشت لە ناخۆشی و کارەساتەکانی دەکات، بێ گومان خەم و دڵتەنگی هەستێکی ئاسایی و سادەی مرۆڤن و ڕووبەڕوویی هەموو تاکێك دەبنەوە و زۆر جار هۆکارێکی ڕوون و ئاشکرایشیان نییە، دەکرێت هەموو مرۆڤێك بە شێوەی جۆراوجۆر تووشی خەم و دڵتەنگی ببێت، کە بێگومان هەندێ جار سەرچاوەکەی ڕەنگە شت و هۆکاری زۆر سادە و ناگرنگ و بێنرخیش بن، بەڵام تراژیدیا بریتییە لە ڕووداوی ناخۆش تا ئاستی مەرگەسات و کارەسات و ماڵوێرانیی سروشتی و دەستکردی مرۆڤ، ئەوەی بە جێی دەهێڵێت ئازارێکی قووڵە لە جەستەی ئەوانەی بە سەریاندا دێت یان دەکەونە ژێر کاریگەریی ئەو ڕووداوەوە، بێگومان شاعیر و ئەدیب پێویستە تەعبیر لەم ئازارە بکەن نەك تەنها خەم بەرهەم بهێنن، چونکە خەم و دڵتەنگی تەنها پیشووخواردنەوە و خۆخواردنەوە و سەرگەرمی و مەستبوونە بە گریان و ماتەم و شیوەن، بەڵام گوزارشتکردن لە ئازار هەوڵێکە بۆ دەرچوون لێی، ئەوەی هەست بە ئازار دەکات، ئەو هەستە دەیخاتە جووڵە بۆ نەهێشتن یان کەمکردنەوەی سەرچاوە یان سەرچاوەگەلی ئازار، بەڵام خەم و دڵتەنگی وا نیین، مرۆڤی غەمگین و دڵتەنگ، مرۆڤی بێ دەسەڵاتە و تەنانەت چێژ لە غەمگینی و دڵتەنگیی خۆی وەردەگرێت.
ئەو هونەرەی تەنها خەم بەرهەم دەهێنێت و دەیەوێت بە چیرۆکی دڵتەزێن ئەوانی تر دڵتەنگ بکات، تەنها خۆی نمایش دەکات و ئامانجی سەرگەرمکردنی ئەوانی ترە، بەڵام ئەو هونەرەی گوزارشت لە ئازار دەکات، جۆرێك لە هۆشیاری دروست دەکات بۆ دەرچوون لەو ئازارە، سیاسەتمەداری کوردیش بە هەمان شێوە بە دەرەوەی خۆی تەنها ویستوویەتی کاریگەرییەکی ویژدانی دروست بکات، ئەوەی کردوویەتی بە جووڵاندنی هەستوسۆزی ئەوانی تر بووە، بۆیە ئەگەر ئەم کاریگەرییەیشی دروست کردبێت، هیشتا نەیتوانیوە هیچ لە واقیعی تراژیدیاکان بگۆڕێت، چونکە ئەم واقیعە پەیوەندیی بە کاریگەریی عەقڵی و بڕیاری سیاسی دەبێت نەك بە کاریگەریی ویژدان.

٨- بۆچوونی باو: بە دەر لە لایەنە ئیستاتیکییەکان و خەیاڵ و وێنە شیعرییەکان، ئەو ئایدیا و بۆچوونانەی شاعیر و ئەدەبی کورد لە سەر مەرگ و لەدەستدانی ئازیزێك بەیانی کردوون هەمان بۆچوونی باو و تێڕوانینی سادەی خەڵکین، ئەو هەوڵانەی شاعیر و ئەدیبی کورد بە گشتی لەم لایەنەوە ئەو سنوورەیان تێنەپەڕاندوە لەو تێکستانەیشدا

بە هەندێ ئارایشتی ئەدەبییانەوە هەمان دیدگا بەرهەم هاتوونەتەوە، واتە ئەوەی لەو جۆرە تەکستانەدا دەیانخوێنینەوە، هەر چەقین و گیرخواردنە لە ناو ئەو تێگەیشتنە باوەی خەڵك بە مەرگ و دۆخی ماتەمینی هەیەتی، ڕاستە ئەوانە باس لە ئازار و کۆژان و مەینەتییەکانی مرۆڤ دەکەن، بەڵام نەك بە هەمان تێگەیشتنی باو و ئاساییی عەوامییانە بە ئازار و کۆژان و مەینەتیی مرۆڤ، بەڵکوو پەیوەستە ئەو بابەتە بە شێوەیەك بەرهەم بهێنرێتەوە، کە لە ناو خۆیدا بەرەنگاری و دژایەتی ئەو سیستم و زەمینەیە بکەن کە بوونەتە هۆی ئەو ئازار و مەینەتییانە بە مرۆڤ، سیاسەتمەداری کورد هەمان دیدی باو و ئاسایی بە ڕووداو و کارەسات و کۆمەڵکوژییەکان هەیە نەك بە زانستی سیاسەت و خوێندنەوەی عەقڵانی و دیدی نوێ.

٩- سادەیی: زاڵکردنی زمانی سادە لە هونەر و هەر بوارێکی تردا بە گوزارشتکردن لە تراژیدیا و ڕووداوی تریش، خۆی لە خۆیدا تەنها ئیفلیجکردنی زمانە، ئەویش بەوەی نەهێڵێت لە ئاستێکی بەرز و قووڵدا کار بکات و گەوهەری داهێنانی خۆی بەرجەستە بکات.
لەقاڵبدانی زمان بەوەی کە هەر دەبێت زمانێکی سادە بێت و بە ناوی ئەوەی کە دەبێت بە زەرینە و تەنانەت بە هەموو خەڵك بێت، لە ڕاستیدا خنکاندنی ئەرکە ڕاستەقینەکەی زمانە، کە بەشێکی گوزارشتکردنە لە پانتاییی بەرفراوانی نەست و بەشە چەپێنراوەکەی مرۆڤ، گوێنەدان و خۆگێلکردنە لەو حەقیقەتەی کە گۆڕینی دۆخی تراژیدیا و هێورکردنەوەی مەرگەساتەکان و ئاساییکردنەوەی دۆخی ژیانی قوربانییانی زیندوو، لە گۆڕینی هۆشیاریی مرۆڤەوە سەرچاوە دەگرێت، نەك تەنها کارکردن لە سەر هەست و ئیحساسی مرۆڤ و بزواندنی هەستی بەزەیی و شیوەن و گریان، گۆڕینی هۆشیاریی مرۆڤیش بەشێکی لە گۆڕینی زمان و بیرکردنەوەوە دێت کە لە ڕێگە تەکستی ئەدەبییەوە بۆی ئاراستە دەکرێت، نەك تەنها هەمان زمان و بیرکردنەوەی لە ڕێگەی کاری هونەرییەوە بە کۆمەڵێك ئارایشت و جوانکارییەوە پێ بدرێتەوە، تێڕوانین و میتۆد و کارکردنی سیاسەتمەداری بە تراژیدیاکان بە هەمان شێوە سادە لە بیرکردنەوە و سەرپێیی لە ڕوانیندا بوو.

١٠- تاکڕەهەندی: تەکستی ئەدەبی لە بەردەم مەرگدا بە ئاراستەی غەمگینکردن کار دەکات، دەیەوێت پەیامێکی خەماوی بگەیەنن. ڕاستە مەرگ ڕووداوی دڵتەزێن و ناخۆش و ئازاربەخشە، تراژیدیا و کۆمەڵکوژییەکانیش بریتین لە زوڵم و تاوان و کوشتن و ئەشکەنجەدان لە ئاستێکی بەرز و دڵڕەقانەدا، هەردووکیان پڕن لە چیرۆکی غەمگین

و مەرگەسات و جەرگبڕ، بەڵام گەر سیاسەت و ئەدەب، تەواوی ڕەهەندەکانی ئەم ڕووداوانە لە یەك ئاراستە و فۆڕمێکی خەمناکدا کورت بکەنەوە و تەنها بیکەنە هەوێنی غەمگینی و شیوەن و گریان و سیاسەتی بەزەیی پێداهاتنەوە، سەرەنجام ئەوە دەبێتە هۆی بچوککردنەوەی ڕووداوەکە و تیشکخستنەسەر تەنها یەك دیوی ئەو مەرگ و تراژیدیا گەورەیە و بەجێهێشتنی ڕووبەرێکی زۆری ڕووداو و کاریگەرییەکانی لە تاریکیدا، کە بێ گومان مەرگ و تراژیدیا لە یەك ئاراستەدا کورت ناکرێتەوە، هەڵەیە وەها سەیری ئەو ڕووداوانە بکرێت و لە ڕێگەی سیاسەت و ئەدەبەوە وەها مامەڵەیان لەگەڵ بکرێت کە ئەو ڕووداوانە تەنها شیوەن و خەمناکیی بۆ بە جێ هێشتووین، کاری ئەدەب و سیاسەت ئەوەیە یان پێویستە هەر ئەوە بێت، بەردەوام ئەم دڵتەنگی و حوزن و ماتەمە بەرهەم بهێنێتەوە و بیری هەموانی بخاتەوە و یادکردنەوە و هێنانەوەئارای هەر بریتی بێت لە شیوەن و ناڵە و گریان، بێ گومان ئەم کورتکردنەوەیەی ڕووداوی مەرگ و تراژیدیاکان بۆ یەك ئاراستە، جگە لە کورتبینی و هەوڵ نەدان بۆ سەرلەنوێ داڕشتنەوەی دیدگای ئەدەب و سیاسەت و خۆپێناسەکردنەوە لە هەمبەریان و خۆدزینەوەی لە هەڵگرتنی بەرپرسیارێتیی سیاسی و ئەخلاقی و ئەدەبی و مرۆیی و پڕکردنەوەی ئەو بەرپرسیارێتییە بە جۆرێکی تر و بە شتی تر، لە هەمان کاتدا ئەو جۆرە کارکردنە زوو دەیەوێت و بێوچان تێ دەکۆشێت تا کار بکات و لە ڕێی کاریگەری و هەژاندنی لایەنی سۆز و دەروونییەوە بەوەی بیانخاتە ژێر باری جووڵاندنی هەستی بەزەیی و خەم و شیوەن و خێرا بینەر و وەرگرێکی زۆر بۆ خۆی پەیدا بکات.

لەم ڕوانگەیەیشەوە کە ئەم جۆرە کارکردنە و بەو دیدگایە کە مەرگ و تراژیدیاکان تەنها بەو ئاراستەیەدا دەبات و دەیکاتە کەرەستەی بەرهەمهێنانی خەم و ماتەم و جووڵاندنی سۆز، بۆیە دوا جار لە ئەدەبدا ئەم دیدگایە بەو پێیەی زۆرترین هەوڵ و زۆرترین پێشبڕکێی بۆ ئەوەیە خەم و دڵتەنگی بەرهەم بهێنێت و زۆرترین خوێنەر خەمناك بکات و لە ئاستێکی زۆر و بەرزییشدا ئەم خەم و ماتەم و شیوەنە بهەژێنێت، بۆیە ئەم دیدە بۆ مەرگ و تراژیدیا لە ئەدەب و سیاسەتدا لە چۆنێتیی ڕووداون□وە بۆ چەندێتیی ڕووداودان دەگۆڕێت، لەوەی کە چۆن ئەو زوڵمە دروست بووە بەشێنەیی دەپەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە چەند زوڵم دروست بووە، بۆی گرینگ نییە چۆن ئازار بەرهەم هاتوە، بەڵکوو بە لایەوە تەنها گرنگ ئەوەیە چەند ئازار بەرهەم هاتوە، ئەم جۆرە کارکردنە ڕوونا کی ناخاتە سەر ئەوەی چۆن مر□ق ئ□شکەنجە دراوە و کوژراوە و چیرۆکەکانی تاوان و دەستدرێژیکردن چۆن بوون، بەڵکوو تەنها یاخود بەزۆری تیشك دەخاتە سەر ئەوەی چەند مر□ق ئ□شک□نج□

دراوە و کوژراوە، چەند گوند و شار ڕووخاوە، چەند کەس دیار نەماوە و نەگەڕاوەتەوە.
دیدی یەك ئاراستەیی، دیدێکی هەڵە و ناتەواوە و قەبارەی تراژیدیا بچوك و ڕەهەندە جیاجیاکانی کاڵ دەکاتەوە و تەنها لە سەر سۆزی وەرگر و بینەر کار دەکات و دەیەوێت بە هۆی تراژیدیاکەوە زۆرترین وەرگر بۆ خۆی کۆ بکاتەوە.

دوای ئەم خاڵانە پێویستە ئاماژە بۆ ئەوە بکەین، ئاخ و داخ و حەسرەت خواستن بۆ ڕوودان و زۆربوونی مەرگ و تراژیدیا لە پێناو کردنیان بە کەیس و بەکارهێنانیان بۆ ئامانجی تایبەت یان کردنیان بە کاری هونەری و ئەدەبی، لە پاڵ هەرەسە مۆراڵی و سیفەتە نامرۆییەکەی جۆرێکە لە مەستبوون ب□ووون بە مەرگ تا ڕادەی بەهێزکردنی پایەکانی کەلتووری، ئەوەی بەختیار عەلی ناوی ناوە (مەرگدۆستی) ئەم کەلتوورە لە هەموو کایەکاندا بەهێزە و بێکەس لە ئەدەبدا بەیانی کردوە و تا سەر جەلال تاڵەبانی لە سیاسەتدا هاتوە، بگرە پێشتر و دواتریش هەبوە و هەیە.